

**Українознавчі аспекти у дослідженнях
Володимира Ястребова**

Про Володимира Миколайовича Ястребова чув кожен з вас. Він відомий як викладач ЄЗРУ, історик, етнограф, археолог, музейник, дослідник. Переїхавши до Єлисаветграда після навчання в Одесі, В. Ястребов все своє життя (22 роки) присвятив історичному дослідженню нашого краю.

Він був за національністю росіянином, називав себе «кацапом», мав іншу ментальність, абсолютно чесно визнавав, що погано знає тутешню мову та історію, не знайомий з культурою та традиціями народів-етносів, які населяли південноукраїнські степи, вказував на провінційність міста і страждав через неможливість доступу до наукових установ, бібліотек, архівів. Однак саме це й спонукало його до пошуку джерел на місці, «під ногами», до налагодження наукових контактів, до вивчення саме тієї території, де він осів: жив, працював, завів сім'ю. З часом В. Ястребов став асоціювати себе із Єлисаветградом, називаючи себе «обивателем» та «старожилом». Його діяльність у Єлисаветграді стала не просто краєзнавчим епізодом, а важливою сторінкою у становленні сучасного українознавства і є унікальним прикладом того, як у складних умовах імперської цензури та провінційної ізоляції може сформуватися справжній вчений і завдяки дослідженням якого сучасні історики мають багатющу джерельну базу.

Тому я би сьогодні хотіла зробити акцент саме на українознавчих аспектах у дослідженнях В. Ястребова. Відомо, що архів дослідника був втрачений, епістолярій складає лише кілька десятків відомих на сьогодні екземплярів. Тож основним джерелом дослідження наукової спадщини В. Ястребова стали власне його праці, яких на сьогодні нараховується 124.

Аналіз українознавчих аспектів діяльності Володимира Ястребова потребує врахування складного історико-політичного контексту другої половини ХІХ століття, коли на теренах Південної та Центральної України імперська влада намагалася реалізувати масштабний проект із уніфікації населення під єдиний імперський (російський) стандарт. Попри розгалужену мережу державних інституцій та наукових установ, покликаних довести «ісконно російський» характер цих земель і наявність особливого типу «новоросів», реальна дослідницька практика – зокрема й самого В. Ястребова – раз по раз фіксувала домінування українського етнічного елемента та його стійкість до асиміляції. Будучи науковцем, який працював в умовах тотального контролю, В. Ястребов був змушений постійно маневрувати між вимогами державної цензури та власною науковою етикою. Це змушувало його використовувати офіційну імперську термінологію як «зовнішню оболонку» для

проходження цензури, отримання можливості фінансування та публікації своїх праць. Показовим, наприклад, є помітка попечителя Одеського навчального округу на тексті промови В. Ястребова про те, що йому дозволено прочитати текст цієї промови під час відкриття пам'ятника В. Григоровичу у Єлисаветграді у 1892 році¹. У деяких роботах вченого фігурують терміни «новоросійський край», «малороси», «туземці». Це була офіційна тогочасна наукова термінологія. Проте В. Ястребов вкладав у ці поняття інший зміст, відмінний від тодішнього офіційного: для нього «Новоросія»² була лише географічною територією, пізнішим нашаруванням на козацькій землі, термін «туземці» позначав ніщо інше, як автохтонне, корінне місцеве населення, офіційний тоді термін «малороси» використовувався для позначення українців. Варто зазначити, усі ці терміни зустрічаються й у інших українських науковців – Д. Яворницького, М. Сумцова, Ф. Вовка, М. Грушевського, А. Кримського, П. Чубинського та ін. Працюючи в умовах жорсткого цензурного тиску Емського указу, який фактично виштовхував українську мову та культуру в поле нелегальності, дослідник був змушений обирати шлях «тихої» наукової праці: він концентрувався на скрупульозному зборі фольклорно-етнографічного матеріалу, нерідко вдавався до анонімності чи псевдонімів і свідомо уникав різких політизованих узагальнень.

В. Ястребов ще за життя здобув репутацію одного з найгрунтовніших дослідників традиційної культури Центру та Півдня України, чий внесок високо цінували провідні вчені етнографи-українознавці того часу. Професор Харківського університету М. Сумцов включив ім'я В. Ястребова в один ряд із такими постатями – дослідниками української старовини як Ф. Вовк, І. Франко, Д. Яворницький, Я. Новицький, І. Манчжура. М. Сумцов особливо відзначав якість етнографічних збірок В. Ястребова, вважаючи їх взірцем наукової сумлінності та важливою частиною «новітньої малоросійської етнографії»³.

Напрацювання В. Ястребова були включені до фундаментального бібліографічного вказівника Бориса Грінченка «Література українського

¹ Распоряжения попечителя Одесского учебного округа. Речь В. Ястребова на открытии памятника В. И. Григоровичу. ДАКО. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 159, 160.

² Новоросія – урядова назва в Російській імперії для південно-українських земель (сучасні Дніпровська, Запорізька, Миколаївська області та Крим, частково Кіровоградська, Одеська, Донецька, Херсонська, Луганська, Харківська області). Пізніше назву «Новоросія» почали використовувати як синонім до назви Новоросійська губернія, перша згадка про яку відноситься до 1764 року і яка охоплювала лише колишні запорозькі землі між Південним Бугом і низьням Дніпра. Новоросійська губернія у різних адміністративно-територіальних варіаціях проіснувала до 1803 року. На початку ХХ століття ця назва по інерції ще продовжувала використовуватись для таких заселених українцями історико-етнографічних територій як Запоріжжя, Північне Причорномор'я, Таврія, Приазов'я, Кубань, Буджак. З 20-х років ХХ століття термін виходить з вжитку, замість нього вживається «Південна Україна».

³ Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография: В. Н. Ястребов. *Киевская старина*. 1895. № 5. Отд.1. С. 186-198.

фольклору»⁴, до «Словника російсько-українського» західноукраїнських дослідників М. Уманця та А. Спілки⁵.

Михайло Грушевський неодноразово звертався до спадщини Ястребова, посилаючись на нього як на авторитетного етнолога у своїх лекціях, які читав в Українському Вільному університеті у Відні (1920–1921)⁶. М. Грушевський спирається на дослідження В. Ястребова у контексті вивчення історії розвитку студій з української соціологічної етнології. Як на історика й археолога ссилається на В. Ястребова у перших главах першого тому «Історії України-Русі», як на знавця українського фольклору та української весільної обрядовості – в першому та четвертому томах «Історії української літератури». У діяльності таких елісаветградців як В. Ястребов, Тобілевичі, О. Михалевич, В. Менчиць академік вбачав «тяжкі зусилля українських елементів, положені на те, щоб пробитися через сі русифікаційні заслони – сотворити можливості для культурно-національного, а далі й політичного самоозначення»⁷.

Високу оцінку В. Ястребов отримав і на міжнародному рівні. За сприяння Федора Вовка у 1895 році його було обрано членом паризького «Товариства народних традицій», а його статті публікувалися у провідних французьких часописах, таких як *Revue des traditions populaires* та *L'Anthropologie*. Федір Вовк цінував його як надійного «постачальника» унікальних матеріалів, що презентували самобутність українців світові. Знаковим моментом стала демонстрація Ф. Вовком української весільної «шишки» (обрядового хліба) на 103-му засіданні народознавчого товариства у Парижі⁸ та доповідь С. Вайсенберга на засіданні антропологічного товариства у Берліні про південноукраїнські писанки з колекції В. Ястребова⁹, що викликало неабиякий інтерес європейських вчених до української обрядовості та сприяло формуванню у західного дослідника уявлення про Україну як про окрему етнокультурну цілісність.

Усе це було актом безперечного фахового визнання В. Ястребова тогочасними вченими, як українськими, так і закордонними.

Сучасна українська наука продовжує визнавати Ястребова «неабияким знавцем народного життя» Півдня та Центру України. У період здобуття Україною незалежності, коли актуалізуються процеси усвідомлення та

⁴ Литература украинского фольклора: 1777-1900: Опыт библиографического указателя: сост. Б. Д. Гринченко. Чернигов: Земская тип. 1901. С.227, 231, 232, 235, 238, 240, 243, 254.

⁵ Словарь російсько-український /Уклад.: М. Уманець, А. Спілка. Т. 2: К–П. Львів: НТШ, 1894. С. 286.

⁶ Грушевський М. Початки громадянства: генетична соціологія. Institut Sociologique Ukrainien. Відень: Укр. Соціол. Ін-т. 1921. С. 305.

⁷ Грушевський М.С. Степ і море в історії України. Кілька слів щодо пляну і перспектив цього досліджу (вступна стаття О. В. Яся). *Український історичний журнал*. 2016. № 1. С. 192-193

⁸ Harou Alfred M. «Dîner de la mère l'Oye». «Notes et enquêtes». *Revue des Traditions populaires*. Paris. 1895. Т. VI. № 6. Juin. P. 375.

⁹ Weissenberg S. Südrussische Oester Eier. *Zeitschrift für Ethnologie*. 1894. V. S. 347.

окреслення національної ідентичності, відродження культури, увагу науковців привертає саме етнографічна діяльність В. Ястребова. С. Шевченко, А. Примак, Н. Карповець, Ю. Лісниченко, О. Босий, Л. Боса та ін. високо оцінюють саме етнографічну діяльність В. Ястребова, яка протягом радянського періоду замовчувалась, а сам В. Ястребов через українознавче спрямування його досліджень та зв'язки з «буржуазними» вченими (Вовком, Грушевським, Сумцовим) був занесений до списку «буржуазно-демократичних дослідників». Людмила Іваннікова наголошує на його новаторстві у створенні сюжетних показників казок¹⁰, що стали прообразом нинішніх пошукових систем. Дослідниця І. Гулейкова доводить, що вивчення В. Ястребовим народного мистецтва (писанкарства, вишивки, народної іграшки) та використання цих предметів як наочності на уроках малювання, сприяло не тільки вихованню у учнів поваги та любові до свого минулого, а й сприяло виробленню та об'єднанню ідей з пошуку єдиного українського національного стилю. Сучасні науковці Н. Вирста та Н. Рокіцька називають В. Ястребова у числі перших дослідників, хто проводив спеціальні дослідження українських антропонімів¹¹, С. Шевченко висуває гіпотезу, що «Історичний нарис м. Єлисаветграда» належить перу В. Ястребова¹², називає його засновником історичного краєзнавства нашого краю, а А. Пивовар зазначає, що переклад щоденника Гільденштедта «могла зробити лише людина, яка добре усвідомлювала його джерелознавчу цінність, була обізнана з історією та археологією краю, розумілась на особливостях формування його історичної топонімії...Серед наукової еліти тодішнього Єлисаветграда важко відшукати когось іншого, крім В. Ястребова, хто міг би на такому рівні здійснити опрацювання перекладу щоденника...»¹³.

Сьогодні доробок Ястребова розглядається як невід'ємна частина інтелектуальної історії та джерельної бази саме українознавства та історії центральноукраїнських земель.

¹⁰ Іваннікова Л. Фольклорно-етнографічні матеріали Півдня України в оцінці академіка Агатангела Кримського. *Народна творчість та етнологія*. Київ. 2012. № 4. С. 22-23.

¹¹ Вирста Н. Б., Рокіцька Н.В. Основні напрямки досліджень українських прізвищ (кін. XVII – поч. XXI ст.): І. Доробок українських ономастів. *Studia z Filologii Polskiej i Słowianskiej*. 55. Article 1948. Warszawa. 2020. С. 5.

¹² Шевченко С. Доля архіву фортеці Св. Єлисавети (друга пол. XVIII – XIX ст.). *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка*. Серія «Історичні науки». Вип. 18. С. 195.

¹³ Гільденштедт Йоган-Антон. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року. Упор. Пивовар А. В. К. : Академперіодика. 2005. С.3.

Наше дослідження складає чотири блоки: етнографічні питання, історичні питання, мовні питання та наукова комунікація.

I. Етнографічні питання

«Населення Олексіївки кидається в око красою типу: високим зростом, овальними обличчями, з великими карими очима й прямим, рельєфним носом, відрізняється високим почуттям власної гідності, що виражається, між іншим, звичайним зверненням «козаче»; у тутешньому костюмі, переважно жіночому, досить стійко тримається народна старовина, так само і в характері, і в обрядах помітно збереження багатьох давніх обрядів: на весілля печуть коровай, лежень, справляють веснянки, памятають Івана Купала та дівку Маринку...»
(із статті В. Ястребова «В запорожском захолустье», 1885)

Етнографія як фундамент національної ідентичності. Ястребов вважав, що етнографія – це не просто опис звичаїв та обрядів, а ключ до розуміння «душі» народу, його ідентичності. Він намагався розглядати різні явища народного побуту і культури в широкому порівняльному звязку з іншими регіонами України, усвідомлюючи їхню етнічну єдність (штудіював збірки Чубинського, Драгоманова, Кольберга). Основне кредо науковця базувалося на принципах позитивізму: «факти довговічніше теорій», тому головною метою дослідника було збирання, збереження та публікація якомога більшої кількості джерел. Його зусилля зі збирання та фіксації саме «сирого» етнографічного матеріалу дозволили врятувати цілі пласти етнографічних знань та поповнити джерельну базу українознавства. Його збірка «Материалы по этнографии Новороссийского края» (1894) стала першою спробою систематизації регіонального фольклорного матеріалу та картографування традиційної культури регіону Центральна Україна. Зібраним матеріалом В. Ястребов показав, що народ живе традиційними запасами народної творчості, майже нічого не додаючи.

В. Ястребов вивчав писанкарство та орнаментику, обряди та ритуали, фольклор українців. Він вказав, що орнаменти на українських писанках та на українських вишивках мають спільні мотиви, що доводить давність традицій українського народу¹⁴. Вивчаючи весільні обрядові хліби, дослідник показував тяглість українських землеробських традицій цієї території, які відбивались у духовній її культурі¹⁵. Досліджуючи парубоцтво як етнографічний феномен, В. Ястребов помилково вважав, що воно походить від запорожців, завдяки яким ця традиція збереглась і поширилась на освоєних ними центральноукраїнських землях. Ястребов першим детально описав локальні особливості весільного

¹⁴ Ястребов В. Несколько слов о писанках. *Киевская старина*. 1895. № 4. С. 7-8.

¹⁵ Ястребов В. Свадебные обрядные хлебы в Малороссии. *Киевская старина*. 1897. № 11. С. 281-288.

обряду, пологових та поховальних ритуалів, зафіксувавши архаїчні елементи, що зберігалися в селах Єлисаветградського та Олександрійського повітів.

Дослідник одним із перших звернув увагу на сороміцький фольклор і табуйовані та регламентовані суспільством теми – азартні ігри, інтимні стосунки, лайку, прокльони тощо. Сучасна дослідниця, антрополог Марія Маєрчик високо оцінює інформаційну вагу зібраних В. Ястребовим «сороміцьких матеріалів», оскільки вважає, що навіть одинична неконвенційна інформація важить більше, ніж кілька даних, що їх схвалюють інститути влади та традиційне суспільство¹⁶.

Ще одна відома збірка В.Ястребова «Малоросійські прізвища Херсонської губернії» (1893), у якій він проаналізував близько 400 прізвищ та прізвиस्क. Дослідник вбачав у них прояв «колективної народної творчості». А. Кримський відзначає цінність цього матеріалу для вивчення мови, бо у прізвищах «видно короткі і чудові зразки мовної кристалізації та влучності» і додає, що завдяки цій роботі В. Ястребова читачі зможуть потрапити за куліси реального сільського життя¹⁷. Це дослідження дозволило реабілітувати М. Гоголя перед П. Кулішем, довівши, що смішні прізвища героїв – це не вигадка автора, а реальна риса народного гумору. Викладач філологічного факультету Кіровоградського педагогічного університету В. Чернецький зазначає ще одну цікаву деталь, що у п'єсах І. К. Карпенка-Карого та М. Л. Кропивницького, уродженців Єлисаветградщини, зустрічається багато прізвищ, які є у збірці В. Ястребова¹⁸.

Варто зазначити, що у роботах науковця відсутня інформація, де б він доводив наявність на території Центру та Півдня України особливого «новоросійського» етнічного типу. Натомість, дослідник все частіше корінним населенням цього регіону називає «малоросів», рівень асиміляції яких прийшлими іноземними колоністами визначає як мінімальний, а збереженість української культурної традиції серед місцевого населення – як значний. Характеризуючи різдвяну п'єсу «Трон», яка, зі слів В. Ястребова, без сумніву на територію Херсонської губернії була занесена великоросами, дослідник відзначає вплив на неї українських культурних традицій, що виражається українською мовою п'єси, а також тим, що поруч з романсами, співались і українські народні пісні, колядки та щедрівки¹⁹. В той час як прибічник ідеї етнографічного районування А. Кримський, рецензуючи етнографічні роботи Володимира Ястребова, тримається думки про існування «новоросів» як

¹⁶ Маєрчик М. Дошлюбні інтимні стосунки серед молоді в селах і містах Східної та Центральної України на початку ХХ століття. *Україна Модерна*. № 6 (17). 2010. С. 104

¹⁷ А. Кримський Рец.: Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии. *Этногр. очерк*. Одесса. 1893. *Житє і слово*. 1894. Т. 1. Кн. 2. С. 308-309.

¹⁸ Чернецький В. Невтомний шукач. *Народна творчість та етнографія*. 1969. №4. С.63-64.

¹⁹ Ястребов В. Святочная народная драма "Трон" (в Херсонской губ.). *Киевская старина*. 1895. № 2. С. 55-59.

окремого етнічного типу, знаходить у мові місцевого населення сербський слід, хоча й визнає, що мова на цій території поширена «малоросійська», а «Новоросія – то для нас та ж сама Україна»²⁰.

Отже, дослідження етнічних груп, що проживали на одній території, дали можливість В. Ястребову краще визначити роль і місце корінного народу – українців – у середовищі інших. Бачимо, що у своїх дослідженнях В. Ястребов фіксував домінування та стійкість українського етносу, відзначав його асимілятивну силу, яка базувалась на стійкості культурних архетипів. У працях науковця простежується еволюція від сприйняття місцевих особливостей як «південноросійського колориту» до визнання української культури самобутнім та історично неперервним явищем.

II. Історичні питання

«Іноземний елемент у справі колонізації Новоросії є краплею в морі, величезну ж більшість населення її склалось із втікачів, із кріпаків та із залишків запорожців... іноземні поселенці шукали нічого іншого, як швидкої та легкої наживи, тому представляють собою елемент вкрай слабкий та рухомий...»

*(із рецензії В.Ястребова на працю В. Надлера
«Одесса в первые эпохи ее существования», 1893)*

Важливе місце у науковій спадщині Володимира Ястребова належить роботам з історичної тематики. Почавши свої дослідження із підготовки адаптованих текстів для дітей на загальноісторичні теми, історик поступово все більше заглиблюється у місцеву історію. Він вивчає питання заселення краю, колонізаційних процесів, запорожців та гайдамаків, їхні взаємовідносини із іноземними колонізаторами, сербів-переселенців з місцевим населенням. Варто зазначити, що діяльність В.Ястребова у царині історії тісно пов'язана із археографічною роботою. Основну частину його творчого доробку складають саме краєзнавчі дослідження, проведені на основі аналізу архівних джерел. За критеріями, визначеними Я. Калакурою²¹, В.Ястребова цілком можна назвати представником української археографічної традиції, оскільки він тривалий час жив і працював на теренах України і мав прихильне ставлення до української справи, серед оприлюднених пам'яток домінують документи, що стосуються української історії та культури, публікував українські матеріали за кордоном, інтерпретував документи з українських позицій.

²⁰ Кримський А. Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии В. Н. Ястребовым. Одесса. 1894. 202 с. *Житє і слово*. 1895. Кн. V. С.303-306.

²¹ Калакура Я. Українська археографічна традиція: історія і сучасність. *Український археографічний щорічник*. 2016. Вип. 19-20. С. 28.

Розглянемо основні тези, які впливають із результатів досліджень В. Ястребова.

1. Етнічний характер козацтва. Погляди Володимира Ястребова в багатьох питаннях не співпадали з офіційними трактуваннями історії півдня тодішньої Російської імперії. Ідеологічно він більше притримувався ліберальних поглядів, а концептуально тримав вектор народницького напрямку в українській історіографії. Цьому сприяли контакти В. Ястребова з тогочасними істориками та громадськими діячами, які обґрунтовували національну особливість минулого українського народу – М. Грушевським, Д. Багалієм, В. Антоновичем, Ф. Вовком, родиною Тобілевичів, «громадівцями» В. Менчицем О. Михалевичем, Є. Борисовим, Я. Шульгіним. Звідси з'являється увага історика до вивчення особливостей різних народностей саме через ключові ознаки самоідентифікації – культуру, фольклор, традиції, звичаї, побут. Суб'єктом історичного процесу дослідник вбачав народ, етнос. У статтях «Историко-статистические материалы о церквях г. Елисаветграда», «Греки в Елисаветграде», «Примечания А. Пишчевича на Новороссийский край», «Песня о сербе», «В запорожском захолюстье» Володимир Миколайович виводить тезу про етнічний характер козацтва. Таке означення козацтва було поширене ще на початку ХІХ століття, і лише пізніше М. Максимович окреслив козацтво як соціальну групу, соціальний прошарок.

2. Запорожці – це українці. В. Ястребов запорожців ототожнює з українцями й називає їх хранителями народних традицій: «Запорозька община, як відомо, до останніх своїх днів свято зберігала споконвічні схильності, смаки та форми життя, які піддавалися розпаду в Україні під впливом різноманітних віянь, які не торкалися Запоріжжя; можна, навіть, сказати, що в цьому сенсі історична заслуга його носила більше охоронний, ніж творчий характер... Запоріжжя ніколи не ізолювалось від України, а поступово служило її інтересам, втілювало її ідеали, поповнювалось її ж синами...»²². До речі, називати в деяких статтях Україну Україною було досить сміливо, оскільки у Російській імперії кінця ХІХ століття цей термін було заборонено використовувати. У публікації «В запорожском захолюстье» історик відмічає збереження серед українського населення не лише традицій матеріальної та духовної культури, як, наприклад, носіння традиційного одягу, збереження традиційних вірувань та обрядів, а й відзначає особливість характеру українців, помічаючи, що «народ відрізняється високим розумінням власної гідності»²³.

3. Новоросія-Запорожжя. В. Ястребов Новоросію як географічно-територіальну одиницю асоціював із Запорожжям. Він писав: «Колонізація Новоросії або колишньої Запорізької вольниці, яка почалась на початку першої половини минулого століття влаштуванням запорозьких

²² Ястребов В. Гайдамацкий бандурист. *Киевская старина*. 1886. № 10. С. 379 – 388.

²³ Ястребов В. В запорожском захолюстье. *Киевская старина*. 1885. № 12. С. 724.

хуторів, паланок та зимівників, форпостів та ретраншементів російської армії, й, в кінці кінців поселенням чотирьох кавалерійських полків із прийшлих сюди австрійських сербів, посилилась повсемісно із знищенням Запорозжя у 1775 році і безкоштовною роздачею обширних земель його... всім, хто по тодішнім поняттям визнавався таким, хто має право володіти землею і міг цю землю заселити...»²⁴.

4. Колонізація краю. В. Ястребов прямо полемізував з ідеєю про «вирішальну роль іноземців» у колонізації краю. Він доводив, що іноземні колоністи (серби, греки, молдовани, хорвати) асимілювалися, а «місцеве населення» (українці) залишилося домінуючим. Щодо «російських колоністів»²⁵ дослідник пише, що «число великоросійських поселенців невелике, судячи по збереженим до цього часу великоросійським слободам»²⁶. Він використовував статистику, щоб показати: 72 % населення — це українці (за тодішньою офіційною термінологією – малороси), селяни, які зберегли свою мову та побут, а отже, етнічне обличчя краю — українське. В. Ястребов не тільки не применшує роль українського етнічного елемента у освоєнні південно-українських степів, а й називає його визначальним. До таких висновків історик приходять, аналізуючи політику уряду відносно Новослобідського полку та Нової Сербії, а також вивчаючи відносини, які склались між місцевим населенням та прийшлими іноземними колоністами. В. Ястребов, на основі документів фортечного архіву спростовує інформацію, яку просували офіційні органи та установи про роль іноземних колонізаторів. В. Ястребов називає досить сумнівним питання про користь іноземної колонізації, акцентуючи на тому, що «матеріал для такої колонізації виявляється часто неякісним..., а іноземний елемент у справі колонізації Новоросії є краплею в морі, більшість же населення її склали втікачі, кріпаки та залишки запорожців...»²⁷. В. Ястребов зазначає, що іноземні колонізатори не хотіли нічого, окрім наживи, вказує на низький культурний рівень іноземних колонізаторів, зазначаючи, що «казнокрадство Хорвата та вольтеріанство Пищевича були тоді у дусі часу: це були два полюси, між якими оберталось наше суспільство»²⁸. Через фольклор В. Ястребов показує й образ серба, який вималювався місцевим населенням: чорновусий франт, любитель жінок, не має ні землі, ні хати і не хоче працювати²⁹. Ймовірно, саме це мав на увазі

²⁴ Преследование лаптей колонизаторами Новороссии. *Киевская старина*. № 8. 1886. С.755

²⁵ Ястребов В. Архив крепости св. Елизаветы. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Одесса. 1889. Т. XV. С. 548-593.

²⁶ Преследование лаптей колонизаторами Новороссии. *Киевская старина*. № 8. 1886. С. 756

²⁷ В.Я. Рец. на кн: Надлер В. К. Одесса в первые эпохи ее существования. Одесса. 1893. *Киевская старина*. 1894. № 1. С.160.

²⁸ Ястребов В. Рец. на кн.: Жизнь А. С. Пищевича, им самим описанная. 1764-1805. В трех частях. С предисловием и примечаниями Нила Попова. Москва. 1885 г. *Киевская старина*. 1886. № 8. С. 730-731.

²⁹ Ястребов В. Песня о сербе. *Киевская старина*. 1884. № 12. С. 757-758.

дослідник, коли писав про розквіт солдатсько-трактирної культури у краї і потребу досліджувати рештки культури «туземців», тобто місцевого населення³⁰.

5. Заперечення думки про необхідність територій, що входили до т.зв. Новоросії. В. Ястребов вказував, що ніхто із іноземних колоністів не приніс «нічого доброго у соціальний побут Новоросії», усі іноземні колоністи розчинились у масі місцевого населення, не залишивши навіть сліду якихось своїх «етнографічних особливостей». В. Ястребов ставить питання: «чи не була звичайним непорозумінням слов'янська й загалом іноземна колонізація Новоросії?»³¹ В. Ястребов науково обґрунтував, що територія Південної та Центральної України не була «пустим місцем» до приходу іноземних колоністів.

Тобто, дослідник робить висновок, що іноземна колонізація території т.зв. Новоросії була помилковою, не мала позитивного впливу на розвиток краю, а роль сербів та інших іноземних поселенців в офіційній історіографії є тенденційною та перебільшеною і лежить в площині висвітлення та виправдання колонізаторської політики імперського уряду. Таку ж позицію, спираючись на напрацювання В. Ястребова, займають й наступники науковця, історики Н. Полонська-Василенко³² та С. Шамрай³³.

III. Мовні питання

«Не почтите за неуважение к Вам и за невежливость, что отвечаю Вам по-русски. Дело в том, что я, великорусс по происхождению, только насмешил бы Вас своим малорусским письмом, а может быть, написал бы, что-нибудь и невразумительно...»
(лист до М. Грушевського, 16.05.1895 р.)

Для В. Ястребова рідною мовою була російська — офіційна мова тогочасної імперії. Саме нею він вів листування та писав наукові праці. Однак його позиція щодо української мови базувалася на принципі інтелектуальної чесності: будучи за походженням росіянином, він зіткнувся з викликом вивчення культури, мова якої не була для нього рідною, що накладало певний відбиток на його роботу, але ніколи не применшувало його пошани до

³⁰ Ястребов В. В запорожском захоустье. *Киевская старина*. 1885. № 12. С. 721-729.

³¹ В. Я. Известия о походе Симеона Степановича Пишчевича. *Киевская старина*. 1884. № 10. С. 327-328

³² 374. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734-1775). Укр.вільний унт. Мюнхен. 1960. С. 218-219.

³³ Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина й Лизаветчина). *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. 1929. Книга 24. С. 1.

місцевого люду. Про повагу до української мови говорить і той факт, що він викладав у ЄРЗУ, де, за спогадами Є. Чикаленка, учні могли вільно розмовляти українською мовою і ніхто з вчителів «не кпив з української мови»³⁴.

В. Ястребов відверто визнавав, що українська мова є для нього важкою. Це відчуття було настільки виразним, що він навіть критично оцінював мову провідних тогочасних інтелектуалів. Зокрема, науковець зазначав, що мова М. Грушевського є для нього малозрозумілою та важкою для сприйняття. Водночас, він без проблем читав українською ЗНТШ, які на прохання науковця, йому надсилав М. Грушевський. І саме у М. Грушевського, який на той час жив і діяв на території Австро-Угорщини, В. Ястребов бачив можливість публікації своїх етнографічних матеріалів мовою оригіналу – українською мовою. Так, маючи бажання написати статтю про одного зі своїх сільських кореспондентів, який не тільки збирав етнографічні матеріали, а й писав вірші українською мовою і надіслав їх В.Ястребову, дослідник бідкається, що через україномовний контент своєї статті не має можливості на підросійській Україні цю статтю опублікувати. «Невже й мені - кацапу, шукати прихистку в Галичині? - Що робити! ...». При тому, на знак підтримки цього сільського хлопця надіслав йому не збірки Пушкіна чи Лермонтова, а шевченківського «Кобзаря»!³⁵. Володимир Ястребов страждав від того, що купа заборон та цензура, що панували на території Російської імперії, не давали можливості нормально проводити дослідження. Для тогочасного історика співпраця з українськими колегами із непідросійської України була досить ризикованою, однак давала можливість публікувати матеріали українською мовою. Крім того, публікації у «Записках» НТШ була способом долучитися до формування української науки світового рівня. В. Ястребов був одним із небагатьох істориків з підросійської України, хто зважився співпрацювати із Науковим Товариством Т.Шевченка.

Саме через повагу до точності слова він відмовився від участі в укладанні «Читанки» для київської народної школи у 1886 році, мотивуючи це недостатнім знанням мови та історії «південно-західного краю». З цієї ж причини він свого часу не прийняв посаду у Керченському музеї, оскільки вважав, що не володіє грецькою на належному рівні.

Очевидно, через свій перфекціонізм, В. Ястребов надзвичайно хвилювався, щоб при перекладі його етнографічних праць на інші мови не було втрачено автентичність. У листі до Ф. Вовка від 08 травня 1895 року він писав: «Статтю про весільні хліби надсилаю російською...вона вимагає від перекладача знайомства з малоросійським побутом та мовою й тут я не мав можливості знайти такого, а сам не володію французькою мовою настільки, щоб писати без помилок...». Це свідчить про те, що він бачив в українській

³⁴ Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). Передм. В. Дорошенка. Нью-Йорк: Укр. Вільна Акад. Наук у США. 1955. С. 86.

³⁵ Собчук О. Епістолярна спадщина В. Ястребова. Кропивницький.: Імекс-ЛТД. 2020. С.115.

мові не просто набір слів, а складний культурний код, передати який може лише той, хто «живе» у цьому побуті. Відомо, що з перекладами ястребівських матеріалів допомагала дружина Ф. Вовка.

Хоча В. Ястребов і визнавав складність української мови для власного вжитку, він чітко бачив її життєву силу в регіоні. Він, хоч і виявляє вплив іноземних колоністів у специфічності мови українців у цьому регіоні, яка містить багато запозичень із сербської, болгарської, російської, молдовської мов, робить важливий висновок: саме українська мова та культура виявилися настільки потужними, що «переплавили» іноземних колоністів. За його спостереженнями, всі, крім німців, поступово втрачали свої національні ознаки, зливаючись з українською (малоросійською) масою. В. Ястребов писав: «Загалом же, можна сказати, що все населення, за виключенням німців, поступово втрачає свої національні ознаки, все більше, і більше зливаючись з малоросами, які, в свою чергу, пристосовуються до своїх сусідів, приймаючи у свою мову багато чужих їй слів... і дещо видозмінюють свої звичаї»³⁶.

Ястребов не ідеалізував консервативність мови, а бачив її як живий організм. Він помічав, що місцеве українське населення також «пристосовується до своїх сусідів», але робить це на своїх умовах: приймає чужі слова у свою мовну структуру, видозмінюючи їх під власну фонетику та граматику. Вчений виявляв у мові місцевих українців мовні запозичення, які стали наслідком тривалого сусідства з іншими народами. Це створювало унікальний діалектний колорит, який В. Ястребов вважав не псуванням мови, а ознакою її адаптивності та панування в краї.

Читаючи п'єсу І. Карпенка «Бондарівна», Володимир Миколайович звертає увагу на «безподобий по своей чистоте, образности и музыкальности язык»³⁷. А як ми знаємо, І. Карпенко-Карий писав саме народною, а не літературною українською мовою.

Збираючи фольклор, В. Ястребов використовував російську транслітерацію для запису українських текстів. Це було зумовлено не лише пануванням у ті часи «ярижки»³⁸ та заборонаю українського друку (Емський

³⁶ Ястребов В. Н. Рец. на кн.: Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т.2. Елисаветградский уезд (статистико-экономическое описание уезд да). Составлено статистическим отделением при Херсонской губ. Земской управе. С двумя картами и 10-ю приложениями. *Киевская старина*. 1887. № 2. С. 340.

³⁷ В. Я. Рец.: Степ. Херсонский беллетрычный сборник. 1886. *Киевская старина*. 1887. № 1. С. 162-164.

³⁸ Ярижка – це зневажлива назва російської транслітерації, якою примусово записували українську мову в Російській імперії у другій половині XIX століття. Назва походить від слова «ярига» (нижчий поліцейський чин, служник), що натякало на «поліцейський» характер цього правопису, нав'язаного владою. Поява ярижки була пов'язана з Емським указом 1876 року, який забороняв друкувати будь-які тексти українською мовою, за винятком історичних документів та художніх творів. Проте навіть для цих винятків було встановлено жорстку умову: тексти мали друкуватися не українським фонетичним правописом, а згідно з загальноросійською орфографією.

указ), а й його власним визнанням фонетичної недосконалості своїх записів. Він чітко розмежував етнографію та діалектологію, стверджуючи, що фіксацію мовних особливостей мають проводити фахівці-лінгвісти, тоді як він концентрувався на змісті та душі народної культури.

Він підсвідомо шукав у мові те, що зближує народи, але водночас панічно боявся внести власні помилки в український текст. Його постійні згадки про те, що мова українців для нього важка – це не ознака зверхності, а ознака страху перед фальсифікацією.

Тож В. Ястребов, будучи носієм іншої мовної культури, зміг розгледіти в українській стихії Центру та Півдня України не «хаос», а потужну етнічну основу. Його відмова від високих посад та авторства «читанок» через «незнання мови» – це найвищий прояв поваги професіонала до об'єкта свого дослідження.

Він волів мовчати там, де не міг сказати ідеально, але в тому, що він записав, звучить справжній голос українського народу.

IV. Наукова комунікація

«От Грушевского книжку журнала с отзывом о
моей книжке я получил... Пошлю свои книжки Нидерле...
Куда и кому еще... можно бы послать книжку, по Вашему мнению?..»
(лист до Ф. Вовка, 20.05.1895 р.)

Наукові зв'язки з українськими дослідниками та співпраця з Єлисаветградською громадою. Володимир Ястребов зумів налагодити плідні зв'язки з українськими дослідниками та місцевим гуртком українофілів, багато членів якого перебували під наглядом або були заслані в цей край за свої українофільські переконання. Завдяки своїй політичній нейтральності та щирому інтересу до етнографії, В. Ястребов став «своєю людиною» серед найактивніших колишніх діячів «громади». Так, Володимир Менчиць, дядько Михайла Грушевського, «ходяча енциклопедія фольклору» став головним помічником В. Ястребова. Через книгарню Менчиця вчений не лише дізнавався про новинки українського книговидання, а й займався просвітництвом – організацією народних читань та розповсюдженням доступної літератури для селян. В. Менчиць був консультантом при створенні херсонського альманаху «Степ» (1886), що став найвідомішим проектом Єлисаветградської громади, а В. Ястребов був його рецензентом. Відомий українофіл Опанас Михалевич, лікар за професією, став близьким другом та науковим соратником В. Ястребова. У листах до Ф. Вовка історик згадував, як вони разом із О. Михалевичем відбирали найкращі етнографічні записи для публікацій, що свідчить про високий рівень взаємної довіри. Є. Борисов також тісно співпрацював із В. Ястребовим. Навіть представники видатної театральної

династії сприяли роботі вченого – його колишня учениця Ганна Тобілевич допомагала в історико-етнографічних розвідках.

Володимир Ястребов не лише збирав матеріал, а й активно входив до широкого кола провідних тогочасних інтелектуалів: Ф. Вовка, М. Сумцова, М. Грушевського, В. Науменка, з якими активно комунікував на наукові теми та ділився своїми польовими матеріалами з колегами, допомагаючи їм розвивати їхні специфічні теми. Натомість він отримував від українських колег методичні поради та допомогу в систематизації зібраного. Вивчаючи українську етнографію, В. Ястребов був нецікавий російським етнографам, тому дослідникові важко було налагодити комунікацію з ними, про що В. Ястребов неодноразово згадує у своїх листах. Як зазначав сам вчений у хвилини розпачу від «пустки байдужості», саме підтримка таких корифеїв як Вовк та Сумцов давала йому сили продовжувати роботу³⁹.

Попри те, що Володимир Ястребов був росіянином за національністю і викладав історію та географію Російської імперії, його наукові дослідження тяжіли до України та українських дослідників. Володимир Ястребов довів, що справжній науковець може бути «голосом» народу, до якого не належить за кров'ю, але який він прийняв і до якого відносився з глибокою повагою.

Його здатність працювати пліч-о-пліч з українськими патріотами та етнографами створила міцний фундамент для вивчення історії Центру та Півдня України, зробивши місцеві старожитності частиною як загальноукраїнського, так і світового наукового дискурсу.

І закінчити доповідь хотіла б цитатою В. Ястребова. Це остання його публікація. Останнє літо його життя.

«Проводячи літо в Чигирині, я поставив собі священним обов'язком відвідати могилу Богдана Хмельницького в Суботові... Шлях в Суботово в об'їзд Кам'яноломної гори - рівний, степний... Далі шлях йде довгою, безкінечною долиною. По обидва боки дороги тягнуться на цілі версти сади та городи з пречудовими грушами та яблукам, а за ними відкриваються, праворуч, заплавні луки та городи. І серед цієї Божої благодаті, то там, то тут, потопаюча в садах хата, прибрана, наче дівчина під вінець: з китицями на покрівлі, з вбрано розмальованими вікнами та з гостинним ганочом. Скрізь і у всьому видно достаток: праця, бережливість та життя на старий лад, якому нічого не загрожує...»

(із статті В. Ястребова «Разоренная могила», 1898)

³⁹ Тупчієнко М. П. Лист В. М. Ястребова М. Ф. Сумцову в останній рік життя. *Краєзнавчий вісник Кіровоградщини*: Нац. спілка краєзнавців України, Кіровоградська обл. орг., Кіровоградська обл. спілка краєзнавців/ ред.: О. О. Бабенко, Л. А. Гайда, Т. А. Григор'єва. Кіровоград. 2010. Вип. 5. С.120-126.

Так лірично описував В. Ястребов українське село.
У цих описах вчений бачив не лише красу, а й глибоку народну традицію,
працьовитість, бережливість та сталий життєвий лад...

25.02.2026,

Ольга Собчук